

JEAN DENY, *Principes de grammaire turque ('Turk' de Turquie)*, Paris 1955, 179 s.

Bundan 30 yıl önce Türkiye türkçesinin (o zamanki tabirle *Osmanlı lehçesi*) bugüne kadar standard olarak kalan gramerini vermiş olan değerli Fransız araştırmacısı bu kere o zamandan beri Türk dili üzerinde devamlı çalışmaları ve tecrübelerinden aldığı kuvvetle eserinin değiştirilmiş ve daha tam bir baskısını yapmaktadır. Bu yoldaki çalışmalarının ilk mahsulü olarak verdiği cilt güzel bir düşünüş ve tertiple Türkiye türkçesinin umumî fonetiği ve yapısı hakkında olup takip edecek ciltteki tafsilâtı yerleştirmeğe yarayacak bir çeşit kılavuz olmak üzere kaleme alınmıştır.

Giriş (19—21. s.) Türk dilini, bu dillerin yapı hususilikleri, Türk alfabeleri ve o arada yeni Türk alfabesi hakkında bilgi üzerindedir.

Bundan sonra gelen birinci kısım (23—47. s.) sesler hakkında olup ünlüler (vocalis), ünsüzler (consonans), buna ilâve olarak ikinci ek yazı (176—178. s.), bu seslerin umumî tablosu, Türkiye türkçesine geçmiş arapça ve farsça sözlerin söylenişi kısımlarına ayrılır. Bütün bu sesler inceden inceye ele alınmış olup büyük bir ustalıkla biri birleri ile pek organik bir şekilde işlenmişlerdir.

İkinci kısım (49—171. s.) söz hakkındadır. Şu iki bölüme ayrılmıştır: Ses unsurları bakımından Türk sözü (79—165. s.), Morfoloğya unsurları bakımından Türk sözü (166—171. s.). Birinci bölümün bahisleri şunlardır: Ünlülerin sınıflanması (49—59. s.). Bu bahse birinci ek yazı (173—176. s.) dahildir. Burada bilhassa ünlüler üzerinde uzun uzun durularak bir çok tecrit ve şemalarla Türkiye türkçesinde ünlü simetriasının mükemmelliği hendesî şekillerde gösterilmektedir. Ünlü uyumu veya benzeşmesi (assimilatio) (56—73. s.). Burada ünsüzlerin sebep olduğu benzeşmelerden de bahsedilmekle birlikte ağırlık noktası kalınlık-incecik ve düzlük-yuvarlaklık uyumudur. Bilhassa ikinci konu için pek ince kaideler çıkarılmıştır. Ünsüz benzeşmesi (73—77. s.). Ayrılışma (dissimilatio) (77. s.). Ünsüz değiştirilmesi (metathesis) (78—79. s.). Düzleşme (delabialisatio) (79—80. s.). Burun sesi olmaktan çıkış (denasalisatio) (80—81.). Sertleşme (assourdissement) ve yumuşama (sonorisatio) (81—93. s.). Buna ilâve olarak üçüncü ek yazı (178—179. s.): Bu olay söz başı ve sonundaki ünsüzlerde olmak üzere ele alınmıştır. Hece yapısı (93—107. s.). Tek hecelilik ve Türk kökü ile alınma (emprunt) sözün ilk hecesi e uzanan dikkatli bir incelemedir. Söz içinde türeme sesler (epenthesis) (107—112. s.). Türkçe, arapça ve farsça sözlerde heceyi bölen ünlüler ve yine türkçe ve alınma sözlerde ünsüz türemesi hakkında pek güzel örnekler vardır.

Kaynaşma (contractio) ve haplologya (112—138. s.). Söz başında ve içinde ünlü düşmesi (aphacresis ve syncope) bahislerinin bilhassa ikincisinde ünlülerin hangi ünsüz ve morfemler önünde düştüğü bir bir sayılmıştır. Ünsüz düşmeleri de aynı dikkat ve itina ile ele alınmıştır. Nihayet bir kaç sesin birden düşmesi ve büzülmeden (crasis) bahsolunur. Ünlü uzunluğu (138—139. s.). Çiftlenme (geminatio) (139—141. s.). Baskı vurgusu (accent tonique) (142. s.). Ek ünlülülere (142—146. s.). Ek ünsüzleri (146. s.). Eklerde ünlü uyumu (147—156. s.). Bu uyumda en ince noktalarına kadar kaidelerle tesbit edilmiştir. Söz sonu ile ek başında meydana gelen değişiklikler (156—163. s.). Bağlayıcı ünlü ve ünsüzleri de içine almak üzere bu olayla ilgili bütün kaideler sıralanmıştır. Ekli sözlere ait hulâsa (163—165. s.). Bu konuda söylenenleri toplayan bir cetvel ile birlikte. Morfologya bakımından Türk sözü (166—171. s.). Bunda sözün yapılışı hakkında açık bilgi vardır.

Kitap, yukarıda da belirtilmeğe çalışıldığı gibi, büyük bir dikkat ve dakikiyetle kaleme alınmış ve bu sayede türkçenin bugüne kadar ele geçirilemeyen bir çok kaideleri tesbit edilmiştir. Bu yapılırken pek fazla tecride gidilmiştir. Öyle, ki okuyucu yazılanları anlamak için çok uyanık bulunmak, pek çok kafasını zorlamak ve önceden söylenenleri sık sık yapraklamak zorundadır. Verilen ince kaideler insanda şu düşüncüyü doğurmaktadır: Barındırdığı eski unsurlar yanında gerek kendi içinden meydana gelen, gerekse temasta bulunduğu yabancı âlemden alıp henüz umumî yapısına sindiremediği yeni unsurları ile yaşayış halinde olan bir dilin, türkçe gibi çok muntazam bir karakterde de olsa, kendini ele vermesi ne kadar güç olmaktadır?

Şimdi eserin bütünü tanıtılırken yer verilemeyen bazı güzel düşüncüler ve gözlemlere dokunulsun: Öz türkçecilik dili fakirleştirmek yolunu tutmuştur; zenginleştirilmesi için halk konuşması ve Anadolu ağızlarından faydalanılmalıdır. (7. s.). — Umumî türkçe için *turk*, Türkiye türkçesi için de *turc* ve *turquien* sözleri kullanılmak suretiyle üzerinde çok durulan önemli meselelerden biri çözülmüştür. Umalım, ki yazar eski Anadolu türkçesi için de böyle güzel bir tabir bularak ilgilileri bir sıkıntıdan daha kurtarsın (Bu tabirlerin seçilmesi hakkında gerekçe için 12—13. s. bk.). — Ünlü uyumu ile kök ve ek ünsüzlerinin sertlik-yumuşaklıkta biri birine benzemesi türkçenin kök ve eklerle pek beliren parçalığını örtebilmiştir (16. s. / 23. §). — Türkçenin eski uzun ünlüleri, moğolcadan kestirilebileceği üzere, eski iki heceli unsurlardan çıkmış olmasın? (26. s. / 23. §). — Bazı isimden fiil yapma eklerinin meydana gelmesine (-ra-, -ri-; -ri-, -ri; -la-, -le; -na-, -ne-; -şa-, -şe-) söz içindeki ünlünün düşmesi sebep olmuştur.

Yoksa bu eklerin hepsinin aslı *-a-*, *-e-*'dir (118—125. s. / 139—145. §). — İşletme eki (désinence) aldığı zaman ünlüsünü düşüren sözler vücut parçalarını ve akrabalığı bildiren adlardır. Bu iki kategori sözün aynı vasfı göstermesinde iptidai insanın aile mensupları ile insan uzuvlarının biri birinden seçememesi sebep olmuştur (125. s. / 145. §). — Kitabın baş kısmında bazı terimlerin türkçe karşılıkları da verilmiştir. Yalnız bunların bir kısmı Türkiye'de pek rağbet görmeyenlerdendir.

Şimdi de yazarla uyuşulamayan hususlardan bahsedelim: Releşme (rhotacismus) misali olarak verilen *gör-* ve *göz*, *semir-* ve *semiz* 'den birinciler fiil, ikinciler isim gövdeleri (radical) olduğuna göre ayrı asıllı ekler (*-r-*: *kaba-r-*, *deli-r-*, *-z*: *i-z*, *sö-z*) olmalıdır. Bu sebeple sıralanan öteki örneklere (41. s. / 44. § Remarque) de ihtimal vermemek belki daha ihtiyatlı olur. — *ne* sözünü *neñ* 'şey' den çıkmış (42. s. / 48. §) saymak yerine belki aksi kabul edilebilir. En eski metinlerde her iki söz de vardır. — Türkiye türkçesinde daha çok yabancı sözlerde görülen kapalı *a*'dan bahsedilmemiştir. Bu yüzden kalınlık-incelik uyumunda istisna sayılan *ahi*, *hangi* gibi sözlerin (63—64. s. / 67. §) gerçekte *â* sebebi ile inceldikleri düşünülebilirdi. — *işbu*, *kardeş*, *piçak*, *yelman* gibi incelmelerin sebebi olarak diş (dental) ve diş oyuğu (alveolar) ünsüzleri gösterilebilir. Aynı şey *dil*, *esre*, *iş*, *yeni* v. b. (65. s. / 70. §) için de söylenebilir. *biç-* yanında kalın *biç-ak* ve *buç-uk* *-k* sebebi ile olmalıdır. Yabancı sözlerdeki eklerin ince oluşu (110/125. s. § ve 154. s. / 200. §) da sözlerdeki *a* yüzünden olsa gerektir. — Kapalı *e* yalnız ağızlarda (58. s. / 61. §, 142. s. / 178. §) değildir: *êlek*, *gevşek*, *geçer*, *seller*. — Ünlü uyumu ve ünsüzlerde yumuşama ve sertleşme ile öteki benzeşme olayları birlikte ele alınsa idi, acaba şu neticelere varılamaz mı idi? 1) *çözülmeyecek* > *çözülmiyecek*'teki *-e-* > *-i-* (69. s. / 74. §) takip eden *-y-* dolayısıyledir; 2) *saban* > *sapan*, *çabuğ* > *çapuk* gibi sertleşmeler (73. s. / 80. §) uzak benzeşmelerdir; 3) *yeti* > *yedi*, *butak* > *budak* (aynı yer), *keçe* > *gece*, *yiñçü* > *inci* (aynı yer), *tök-* > *dök-* v. b. (82. s. / 92. §), *tavar* > *davar* v. b. (83—85 s. / 93. §), *san'at* > *zanaat* v. b. (98. s. / 111. §), *kör-* > *gör-* v. b., Anadolu ağızlarında *kol* > *gol* v. b., *vermek* > *vermey-e* (155. s. / 204. §) gibi örneklerdeki yumuşamalar yakın benzeşmelerdir; 4) *deb-bâğ* > *tabak* v. b. (86. s. / 96. §), *biş-* > *piş-* v. b. (179. s.) geriden uzak benzeşme ile sertleşmişlerdir; 5) benzeşme sebebi olmayan yumuşama ve sertleşmelerde analogyalar rol oynamıştır; 6) *saçtık* > *saştık*, *vicdan* > *vişdan* v. b. da *-ç-* > *-ş-* ve *-c-* > *-j-* (135. s. / 162. §) de takip eden ünsüze daha yakın düşmek dolayısıyledir; 7) *eczane* > *ezzane* v. b. da (aynı yer) *-cz-* > *-zz-* bir tam benzeşmedir. Böylece ses uyumu

belki daha tam ve organik olarak gösterilebilir ve bunun dışında kalan ses olaylarının türkçede azlığı daha iyi belirebilirdi. — 3. çokluk bağ (copula) eki yuvarlak ünlülerden sonra da düz (69. s. / 74. §. Exception) değildir: *kör-dür-ler*, *yoğ-tur-lar*. — $\ddot{o} > e$ misallerinden *öy-ötmek*, *öksük*, *ösrük* (79—80. s. / 89. §) gerçekte aksine olarak $e > \ddot{o}$ 'dür. Eski metinlerde bu sözler *eb > ev*, *etmek*, *eksük*, *esrük* 'tür. Yine Kâşgarî ve Türkiye türkçesinde *ķavuk* ve *ķovuk* ayrı manalardadır. — $t > d$ - ve $k > g$ - (83. s. / 92. §) ses uyumu ışığı altında ele alınacak olursa, acaba şöyle de düşünülemezmi? Bu uyum türkçede gittikçe artmaktadır. İkinci hecede *o*, *ö* bulundurabilen ağızlar (*oğlon*, *kündör* gibi) bu bakımdan en öndedirler. Bu sebeple *k*-, *ķ*- ve *t*- aslı olmalıdır. Kâşgarî'de *d*- ve *g*- pek azdır. *ğ*- ise, daha Anadolu ağızlarından yazı diline geçmemiştir. Oğuzca ve ona yakın ağızlar bu olayı en ileri götürmüşlerdir. Ancak öteki ağızlarda da bu takip etme istidadı bulunduğu söylenebilir. Doğu türkçesinin eski metinlerinde bile buna örnekler vardır. Bugünkü Doğu ağızlarının bazılarında ise, umumî sayılabilecek kadar genişlemiştir. — *koç*-'un (90 s. / 100. §) doğrusu *kuç*-olmalı (bir de 160. s. / 212. § bk.). *kuçak* bunun delilidir. — Eski türkçenin *-liğ*, *-lig* eki bir yandan *-lık*, *-lik*, öte yandan *-lı*, *-li* vermiş (130—131. s. / 152. §) değildir. Mesele birden fazla hece sonundaki *-ğ*, *-g*'lerdir. Bunlar Anadolu türkçesinde düşmüşlerdir. *-ķ*, *-k*'ler ise, kendilerini olduğu gibi tutmuşlardır. Bu sebeple *-lık*, *-lik*'in aslı eski türkçede de aynı mana fonksionları ile bulmaktayız. Aynı şekilde *-lı*, *-li*'nin aslı eski türkçedeki *-liğ*, *-lig*'dir. Aynı sebeplerle *yağla* ve *yağlak* ile *kışla* ve *kışlak*'taki ekler aynı asıllardandır. — *ol* ve *şol*'daki *-l* düşmesi ile *oltur*-, *geltür*- v.b. *-l*'lerin düşmesi aynı sebeplerden dolayı (133. s. / 157. §) olmasa gerektir. Birincilerde oldukça girift analogyalar rol oynamışken (M. Mansuroğlu, *Türkçede zamir çekimi*: TDED III, 1949, 518. s. bk.) ötekilerde tam benzeşme ve çift ünsüzlerden birisinin erimesi vardır. — *berü*'nün de etimologyası (135. s. / 163. §) *be-rü* olsa gerektir (W. Bang, *Vom Köktürkischen zum Osmanischen I*, ACAW 1917, 4. §). — *erte*'nin aslı *er-tan* (136. s. / 166. §) olmayıp *ert*- fiilinden *-e* zarf-fiili (gerundium) ile meydana gelmiş olmalı. — *şimden sonra*'ya büzülme (crasis) denecek (137. s. / 166. §) yerde haplologya dense idi, daha uygun olmaz mı idi? — *kendisi*'nin aslı *gendözü* kabul edilmekte (aynı yer) ve *-sı*, *-si* teklik 3. iyelik (possessivum) ekinin menşei de *gendözi* ve *et-öz-i*'de aranmaktadır (145. s. / 183. §). Halbuki türkçenin en eski metinlerinde *-sı*, *-si* vardır. *et* öz ise, Uygur devresinde terim olarak kullanılan kaynaşık bir sözdür. Kullanılışı pek yaygın olmadığı gibi *-i* iyelik eki ile görülmesi daha da nadirdir. *gen-*

döz < *gendü* öz ise, ilk defa eski Anadolu metinlerinde görülür; sonradan yine kullanılıştan kalkmıştır. — Aynı yerde türkçedeki zamir *-n-*'sinden bahsedilebilirdi. — Bağlayıcı ünlüye yardımcı ve istikrasız ünlü (144. s. / 181. §) denmiştir. — *-ki* eki isim-fiil (participium) (147—148. s. / 188. §) değil, içinde-yanında bulunma (inessivus-adessivus) ekidir. Bu ekın eski Anadolu türkçesinde kalını da bulunduğu söylenebilirdi. Başka bir yerde aynı eke *i-* fiilinin zamir isim-fiili denmektedir (158. s. / 206. §) — Fiil ve isim kökleri bir olan sözlerde (167. s. / 224. §) verilen örneklerden bir kısmı fiil ve isim kökleri olarak ayrılabilirler: *sa-* 'saymak' bir yandan *sa-n-* 'zannetmek, v. b.', öte *sa-n* 'sayı', *si-* 'işemek' bir yandan *si-k-* ile berkitme, öte yandan *si-k* ile isim, boya için de eski türkçede: *bodı-* 'boyamak' ve *bodı-ğ* 'boya'.

Değerli bilginin çok dikkatli bir çalışma ve tartma ile kaleme aldığı her satırından anlaşılın bu kıymetli kitap daha çok görüş ayrılığı sayılabilecek bu son noktaları ile de hiç şüphe yok, ki uzun yıllar klâssik bir eser olmak vasfını devam ettirecektir. Bundan dolayı takip edecek cildini de dört gözle beklemekte haklıyız. Bize kazandırdığı değerli eserinden dolayı bilim âlemi kadar Türk dünyası da kendisine daima minnettar kalacaktır.

Mecdut Mansuroğlu

H. JANSKY, *Lehrbuch der türkischen Sprache*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1954, ikinci basılış. XII + 243 s.

Türkiye türkçesinin kıymetli Viyanalı öğreticisi bu gibi çalışmalara ön ayak olan O. Harrassowitz firmasının delâleti ile 1942 de yayınladığı almanca konuşanlar için türkçe öğretim kitabını tenkitlere ve yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmiş olarak yeniden vermektedir. Değerini daha önceki basılışı ile de isbat etmiş olan kitap Türkiye türkçesini ilim görüşünün ışığı altında pratik olarak elde etmek isteyenlere özlü bilgileri ve alıştırmaları ile çok faydalıdır. Kıymetini birinci derecede yazarının türkçe ile ilmî olarak uğraşmış bulunmasına borçlu olduğundan şüphe edilemez. Ancak bunun yanında almanca ve ona yakın tipte dil konuşanlara türkçeyi öğretmenin verdiği tecrübe de inkâr edilmemelidir.

Kitapta türkçenin almanca ile karşılaştırılması sonunda beliren kontrastlarla dilimizin özelliği meydana çıkmaktadır. Fakat bu kadar değil: Yazar ilmin kılavuzluğu ile bugüne kadar, hiç değilse geniş olarak, sezilmeyen bazı önemli noktalara da işaret etmiştir. Bunun için imlâ-mızla ilgili iki tipik örnek: Soru bildirmeğe yarayan *-mı* v.b. türkçe-